

УДК: 159.922.8

Н. В. Михальченко, асп.Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
кафедра диференціальної і експериментальної психології

ФОРМУВАННЯ ПАТРІОТИЧНОЇ РЕФЛЕКСІЇ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА У ВІКОВІЙ РОЗГОРТЦІ

Патріотична рефлексія розглядається як новоутворення молодшого шкільного віку. У статті висвітлюються найбільш актуальні аспекти розвитку патріотичної рефлексії у дітей. Розкриваються питання патріотичного відродження української нації.

Ключові слова: патріотична рефлексія, ментальність, патріотична самосвідомість, виховний ідеал української нації, цінності.

Постановка суспільної проблеми

Патріотично-психологічний стан сучасного українського суспільства, який детермінований складними процесами соціально-економічного реформування, потребує особливої уваги до патріотичного виховання підростаючого покоління. Пошуки шляхів піднесення патріотичного виховання особистості, нації, людства все виразніше постають як чільна проблема психологічної науки. У процесі навчання, виховання і розвитку підростаючих поколінь треба брати до уваги, що всі сфери життєдіяльності будь-якої цивілізованої нації пройняті і зцементовані ідеями, принципами, ідеалами, які мають, з одного боку, високу самобутність, з іншого — втілюють у собі загальнолюдський зміст.

Підростаючому поколінню потрібно оволодіти не лише системою наукових знань, а насамперед цілісною національною культурою, духовністю, патріотичним покликанням. Враховуючи те, що новоутворенням молодшого школяра є розвиток рефлексії, тому саме у цьому віці існує проблема створення сприятливих психологічних умов для формування саме патріотичної рефлексії та розвитку патріотичної самосвідомості у віковій розгортці. Цілком очевидна сила впливу української ідеології. Висока ефективність навчально-виховного процесу значною мірою залежить від тих ідейних засад, на яких ґрунтується зміст освіти, здійснюється формування підростаючих поколінь.

Останнім часом досліджені такі поняття, як "моральна саморегуляція" (Безверхий О. С. [1]), "рефлексія" (Савицька О. В. [9]), "ціннісні орієнтації" (Островська К. О. [7]), "національна рефлексія" (Шугай М. А. [10]), однак, на жаль, умови та засоби формування патріотичної рефлексії у молодшому шкільному віці не стали предметом наукового психологічного дослідження.

Мета дослідження — вивчення психологічних особливостей впливу ідеології українського народу на розвиток патріотичної рефлексії дітей молодшого шкільного віку, аналіз підсумкових зрізів в експериме-

нтальній групі молодших школярів у віковій розгортці щодо розвитку патріотичної самосвідомості.

Ключові слова: патріотична рефлексія, менталітет, патріотична самосвідомість, ідеологія українського народу, українська етноідеологія.

Сутнісний зміст

Сучасна психологічна практика звертається до рефлексії як необхідної основи особистісного росту, відповідального вибору, душевного здоров'я. Феномен патріотичної рефлексії є структурним компонентом особистості. *Патріотична рефлексія* — це самоусвідомлення людиною душевного стану, своїх вчинків, самоаналіз та сприйняття спільних психологічних особливостей менталітету, осмислення свого минулого, нинішнього і майбутнього [5].

Важливу роль відіграє у визначенні патріотичної рефлексії ментальність народу. *Менталітет* розглядають як сукупність анатомо-антропологічних, соціально-культурологічних та генетико-психологічних особливостей, що формують специфічне світобачення, яке, в свою чергу, залежить від механізмів рефлексивних процесів. Дослідники української ментальності стверджують, що українська психічна структура відрізняється емоційно-почуттєвим характером [5]. Менталітет виступає як цілісне духовне утворення, як "дух народу", що пронизує всі сфери життєдіяльності людини і зберігає код нації. Менталітет проявляється в самосвідомості людини.

Значну роль у формуванні патріотичної рефлексії має високий рівень *патріотичної самосвідомості* людини. Тому вивчення ідеології українського народу в молодшому шкільному віці має бути спрямовано на формування патріотичної самосвідомості. Формування патріотичної самосвідомості передбачає: виховання любові до рідної землі, до свого народу, готовності до праці в ім'я України, освоєння національних цінностей, патріотизм, що сприяє утвердженню національної гідності, залучення молодших школярів до практичних справ розбудови державності, формування почуття гідності й гордості за свою Батьківщину. Усвідомлення мети діяльності, оцінка її результатів іншими людьми формують у дитини уявлення про себе як про суб'єкта діяльності, сприяють становленню самосвідомості [6: 100]. Власне, це "Образ Я", який складається з різнобічних уявлень про себе. Самосвідомість — не лише зосередження індивіда на собі, а й протиставлення себе світові [2].

Для формування особистості як складової і невід'ємної частини рідного народу, нації необхідно, щоб цей процес ґрунтувався на міцних підвалинах — законах розвитку нації, її компонентів — національної самосвідомості, культури, духовності, ідейної системи. *Народна ідеологія* — це ідейне багатство нації, багатогранна система філософських, політичних, правових, економічних, моральних, естетичних та релігійних ідей, поглядів, переконань, принципів, ідеалів, які відображають потреби, інтереси нації, її життєдіяльність, перспективи розвитку [8: 274]. До важливих функцій народної ідеології [8: 275] належать такі:

1. Бути ідейними підвалинами багатогранного національного життя народу, його культури, духовності, самобутнього історичного шляху. Народна ідеологія є ідейною естафетою, серцевиною духовності, яка становить основний зміст наступності і спадкоємності поколінь, з'єднує їх у єдине ціле, забезпечує соборність нації, об'єднує минуле, сучасне і майбутнє народу.
2. Духовно відтворювати народ, націю, формувати підростаючі покоління в національному дусі, виховувати вірних синів і дочок свого народу, формувати з них палких патріотів, активних і стійких громадян, продовжувачів і творців самобутнього національного шляху розвитку рідного народу.
3. Захищати рідний народ, кожну людину від знедуховлення, денаціоналізації.

В ідеології нашого народу високо цінуються ідеї любові до рідного народу, землі, героїчної боротьби за визволення рідного краю від чужоземних загарбників. Найвищий статус в *українській етноідеології* займають, як свідчать численні історичні факти, ідеї Бога і України — Батьківщини, любові до рідного краю, свободи особистості, міцної родини, захисту своєї землі від ворогів [8: 278]. Історична пам'ять українців, їхня національна свідомість свято зберігають ідеї творчої праці, високої моралі, верховенства турбот про дітей, вшанування предків, захисту національної культури, побудови власної держави. Етноідеологія підносить до рангу Національного Героя того громадянина, який смертю хоробрих гине в нерівній боротьбі з ворогом за свободу і незалежність Української держави. Такі громадяни, вірні сини і доньки нашого народу, заслуговують на вічну славу і пошанування в національній пам'яті.

Важливу роль у справі гуманізації сучасного навчально-виховного процесу, формуванні в учнів молодшого шкільного віку патріотичної свідомості та самосвідомості, гідності і гордості має той історичний факт, що специфічною рисою української народної ідеології є відстоювання ідеї повної свободи особистості як найвищої цінності в житті. Система народних ідей культивує безумовну свободу особистості як першу і найнеобхіднішу умову пробудження, розкриття і формування її природних задатків, здібностей. Ореолом любові і пошани овіяні в народній тисячолітній пам'яті ідеї мудрості. Народна мудрість завжди вчить надавати перевагу ідеям, які відображають інтереси народу, нації, Батьківщини перед своїми власними, гармонійно поєднувати особисті і загальнонаціональні інтереси.

Велику роль у формуванні патріотичної рефлексії відіграють духовні виховні ідеали українського народу. В ієрархії проблем і пріоритетів сучасної освіти одне з найчільніших місць має належати формуванню у молоді практично-дійової, активно-перетворюючої спрямованості характеру і світогляду. Патріотично насажена активність особистості молодшого школяра повинна постійно підвищуватися в процесі виховання, формування рефлексії, переростати, у відповідності до вікових особливостей, в громадсько-політичну, державницьку діяльність.

Системне осмислення народних ідей впливає на розвиток патріотичної рефлексії в молодшому шкільному віці, дає змогу зробити цікаві висновки, обґрунтувати певні положення та формувати пріоритетні якості особистості, які сприяли б патріотичному відродженню української нації.

Якостями особистості, її умінням і ідеями, які сприяють дальшому розвитку народу, його культури, духовності, об'єднавчих процесів серед народу, зміцненню його єдності і соборності, є такі:

- відданість рідній землі, мові, культурі, пізнання історії свого народу, слави минулих поколінь;
- вірність мудрим заповітам предків, їхнім волелюбним заповідям, устремлінням об'єднувати людей в ім'я свободи і слави вітчизни, досягнення народом вищого щабля національного розвитку;
- стійкість і незламність волі;
- здатність і готовність формувати в собі патріотичну свідомість і самосвідомість, національну гідність;
- віра у свої сили, готовність зробити конкретний особистий внесок у відродження і розбудову Української держави;
- почуття відповідальності перед людьми за свої слова і дії, вчинки, обов'язку перед рідною землею, народом, Батьківщиною.

Основні результати досліджень, їх аналіз та інтерпретація

З метою вивчення умов формування патріотичної рефлексії в молодшому шкільному віці було проведено формуючий експеримент протягом трьох років на базі початкової школи № 11, м. Первомайська, Миколаївської області. В експерименті брали участь дві групи молодших школярів: експериментальна та контрольна, відповідно 27 учнів і 24 учня.

В процесі проведення формуючого експерименту в експериментальній групі були створені спеціальні умови щодо розвитку та формування патріотичної рефлексії у віковій розгортці. Важливим завданням є розкриття історичних функцій ідеології українського народу — відтворювати духовно народ, націю, захищати кожну людину від знедуховлення, денаціоналізації, формувати палких патріотів, продовжувачів і творців самобутнього шляху розвитку рідного народу.

Підсумкові зрізи на різних етапах дослідження встановили, що великий вплив на формування патріотичної рефлексії дітей мають:

1. Ранки-зустрічі і вечори на фольклорні теми, які сприяли формуванню у дітей емоційно-ціннісного компонента патріотичної самосвідомості, розвитку рис ментальності українського народу: щирості, щедрості, наполегливості, волелюбності та миролюбності.
2. Вікторини, які сприяли формуванню у дітей комунікативних, перцептивних, практично-дійових і творчих здібностей, розвинули почуття гідності та волелюбності шляхом формування патріотичного самопізнання.

3. Індивідуальні та групові консультації вчителів та батьків з різних питань патріотичного виховання підростаючої особистості, формування патріотичної самосвідомості.
4. Конкурси на краще знання символів українського народу та гербів регіонів і міст України, які сприяли розвитку творчих здібностей, формуванню стійких громадянських якостей учнів та ін.

Контрольні підсумкові зрізи були проведені в процесі дослідження у віковій розгортці, відповідно, в процесі другого, третього та четвертого року навчання в початковій школі. Слід зазначити, що на початку експерименту результати початкового етапу дослідження в експериментальній і контрольній групі значно не відрізнялися. Для встановлення рівня розвитку та сформованості патріотичної самосвідомості на різних вікових етапах були використані метод анкетування, проєктивна методика незакінчених речень, проєктивна малюнкова методика. Серед питань, за допомогою методу анкетування, були запропоновані наступні: "В чому полягає значення блакитного кольору на національному прапорі України?", "Яке символічне значення калини в житті нашого народу?" та ін. Серед незакінчених речень проєктивної методики дітям були запропоновані наступні: "Я люблю рідну землю, тому що...", "Я піклуюсь про батьків, тому що...", "Я впевнений, покладаю надію на Батьківщину, тому що..." та ін. За допомогою проєктивної малюнкової методики дітям було запропоновано зобразити на малюнку, як вони розуміють риси ментальності українського народу. Серед запропонованих слів були наступні: щирість, милосердя, щедрість, гідність, працелюбність, доброзичливість, співчуття, вразливість та ін.

Результати контрольних зрізів у процесі проведення формуючого експерименту наприкінці другого року навчання в початковій школі (діти віком 7-8 років) представлені в табл. 1.

Таблиця 1

**Рівень сформованості патріотичної самосвідомості у дітей
віком 7–8 років**

Етапи експерименту	Групи молодших школярів віком 7-8 років	Рівень сформованості патріотичної самосвідомості молодших школярів (%)		
		Високий	Середній	Низький
Початковий етап дослідження	Експериментальна група (N=27)	8	31,3	60,7
	Контрольна група (N=24)	7,6	31,2	61,2
Контрольний зріз у процесі дослідження (2 клас початкової школи)	Експериментальна група (N =27)	14.1	34.4	51.5
	Контрольна група (N=24)	8,2	31,8	60

Результати контрольних зрізів наприкінці третього року навчання в початковій школі (діти віком 8–9 років) представлені в табл. 2.

Таблиця 2

Рівень сформованості патріотичної самосвідомості дітей 8–9 років

Етапи експерименту	Групи молодших школярів віком 8-9 років	Рівень сформованості патріотичної самосвідомості молодших школярів		
		Високий	Середній	Низький
Початковий етап дослідження	Експериментальна група (N=27)	8	31,3	60,7
	Контрольна група (N=24)	7,6	31,2	61,2
Контрольний зріз у процесі дослідження (3 клас початкової школи)	Експериментальна група (N=27)	22,6	41,2	36,2
	Контрольна група (N=24)	10,4	34	55,6

Результати заключного етапу дослідження, четвертий рік навчання в початковій школі (діти віком 9–10 років), представлені в табл. 3.

Таблиця 3

Рівень сформованості патріотичної самосвідомості дітей 9–10 років

Етапи експерименту	Групи молодших школярів віком 9-10 років	Рівні сформованості патріотичної самосвідомості молодших школярів (%)		
		Високий	Середній	Низький
Початковий етап дослідження	Експериментальна група (N=27)	8	31,3	60,7
	Контрольна група (N=24)	7,6	31,2	61,2
Заключний етап дослідження (4 клас початкової школи)	Експериментальна група (N=27)	29,6	44,4	26
	Контрольна група (N=24)	12,5	37,5	50

Таким чином, в таблицях 1, 2, 3 представлена систематизація результатів дослідження стосовно рівнів сформованості патріотичної самосвідомості молодших школярів у віковій розгортці. Як видно, з таблиці 3, в експериментальній групі зросла кількість учнів з високим рівнем розвитку патріотичної самосвідомості, при цьому кількість учнів із низьким рівнем зазначеної ознаки зменшилась. В контрольній групі істотних змін не відбулося.

Проведений аналіз дає можливість стверджувати, що психологічні умови, які були створені у віковій розгортці в процесі формування патріотичної рефлексії позитивно вплинули на рівень сформованості патріотичної самосвідомості молодших школярів.

Висновки

Нами було встановлено, що ідеологія українського народу позитивно впливає на розвиток та формування патріотичної рефлексії молодших школярів. Зроблені наступні висновки:

- сформовано високий рівень патріотичної свідомості та самосвідомості, патріотизму, громадянськості;
- розвинена повага до будь-якої людини, яка утверджує в житті добро, красу та істину;
- у дітей з'явилися почуття відповідальності перед людьми за свої слова і дії, вчинки, обов'язку перед рідною землею, народом, Батьківщиною;
- достатньо розвинуті почуття милосердя до всіх людей, які цього потребують, насамперед до дітей, хворих, інвалідів, старих, скривджених долею;
- у дітей сформована відданість рідній землі, мові, культурі, пізнання історії свого народу.

Глибоке розуміння молодшими школярами змісту української ідеології сприяє тому, що вони виростають свідомими патріотами, стійкими громадянами нашої Батьківщини. У них формується готовність у майбутньому брати активну участь у політичній діяльності, спрямованій на зміцнення Української держави, демократичного ладу. Подальший пошук буде направлений на аналіз засобів, які позитивно впливають на формування патріотичної рефлексії в молодшому шкільному віці.

Література

1. *Безверхий О. С.* Психологічний зміст переконання // Психологія. Збірник наукових праць. — Вип. 3(6). — К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 1999. — С. 56–63.
2. *Вікова та педагогічна психологія: Навч. посіб.* / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. — К.: просвіта, 2001. — 416 с.
3. *Михальченко Н. В.* Формування етнічної ідентифікації як стимулювання розвитку патріотичної рефлексії // Актуальні проблеми практичної психології. Збірник наукових праць. — Херсон, Персей, 2004. — С. 175–178.
4. *Михальченко Н. В.* Вплив гендерних відмінностей на формування патріотичної рефлексії дітей молодшого шкільного віку в сім'ї // Гендер: сучасний стан та перспективи розвитку в українському суспільстві. — Херсон, Персей, 2004. — С. 53–62.
5. *Михальченко Н. В.* Розвиток патріотичної рефлексії у молодшому шкільному віці // Вісник Одеського національного університету. — 2003. — Т. 8, вип. 10. — Психологія. — С. 80–84.
6. *М'ясоїд П. А.* Загальна психологія. — К.: Вища школа, 2001. — 487 с.
7. *Островська К. О.* Взаємозалежність самооцінки та ціннісних орієнтацій молодших школярів // Соціальні технології. Актуальні проблеми теорії і практики. — К.: Запоріжжя; Одеса, 2002. — Вип. 15. — С. 117–123.
8. *Руденко Ю.* Основи сучасного українського виховання. — К.: Видавництво ім. Олени Теліги, 2003. — 328 с.
9. *Савицька О. В.* Умови та діагностика розвитку рефлексії в підлітковому віці // Психологія: Зб. наук. пр. — К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 1999. — Вип. 2(5). — С. 96–103.
10. *Шугай М. А.* Критерії рівня сформованості національної самосвідомості особистості: Наукові записки. — Острог: Видавничий комплекс Острозької академії, 2002. — С. 159.

Н. В. Михальченко

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова,
кафедра дифференциальной и экспериментальной психологии

**ФОРМИРОВАНИЕ ПАТРИОТИЧЕСКОЙ РЕФЛЕКСИИ МЛАДШЕГО
ШКОЛЬНИКА В ВОЗРАСТНОЙ РАЗВЕРТКЕ**

Резюме

Патриотическая рефлексия рассматривается как новообразование младшего школьника. В статье освещаются наиболее актуальные аспекты развития патриотической рефлексии у детей. Раскрываются вопросы патриотического возрождения украинской нации.

Ключевые слова: патриотическая рефлексия, ментальность, патриотическое самосознание, воспитательный идеал украинской нации, ценности.

N. V. Mihalchenko

Odessa I. I. Mechnikov National University,
The Chair of Differential and Experimental Psychology

**FORMING OF PATRIOTIC REFLECTION OF JUNIOR PUPIL IN AGE
DEVELOPMENT**

Summary

The patriotic reflection is accounted for a new formation of junior pupil. The most pressing perspectives of the development of junior pupils patriotic reflection. The patriotic revival of Ukrainian nation has been elaborated.

Keywords: patriotic reflection, mentality, patriotic self-confidence, educational ideal of Ukrainian nation, values.